

Поховання VIII — початку VII ст. до н. е. на Херсонщині

Питання про генезис скіфської культури Північного Причорномор'я найтісніше пов'язане з дослідженнями попередньої культури на цій території. Деякі автори в пошуках безпосередніх попередників скіфів у Північному Причорномор'ї вважали, що до них належать носії зрубної культури. Так, О. А. Кривцова-Гракова розглядала скіфську культуру як наслідок еволюції зрубної, про безпосередню зміну зрубних племен скіфськими зазначала й І. В. Яценко¹.

Але в останній час немає сумніву в тому, що між зрубною культурою бронзового віку і скіфською був хронологічний розрив. Протягом цього часу в причорноморських степах існувала найпізніша доскіфська культура, відома за пам'ятками типу Камишувахського і Чорногорівського курганів, Новочеркаського скарбу бронз 1939 р.²

Нові дані не підтвердили наявності генетичного зв'язку скіфських та зрубних пам'яток. Більш переконливою є гіпотеза про ідентифікацію носіїв цієї передскіфської культури у Північному Причорномор'ї з кіммерійцями³.

Нечисленні раніше матеріали з кожним роком поповнюються у зв'язку з розгортанням широких археологічних досліджень у зонах новобудов на Півдні України. Серед останніх відкриттів слід відзначити дослідження кіммерійських поховань Високої Могили у Запорізькій області⁴ та курганного могильника поблизу гирла Дунаю*. Проте специфічні риси поховального обряду, інвентаря, притаманні похованням VIII — початку VII ст. до н. е., чітко не виділено. Тому привертає увагу кожна нова пам'ятка цього часу. Три пам'ятки, виявлені Каховською експедицією ІА АН УРСР, ми розглянемо.

Два поховання — № 2 (курган № 14 поблизу с. Львове) та № 5 (курган № 40 в околицях с. Софіївки) є кіммерійськими і датуються VIII ст. до н. е. Поховання № 2 було впущено у насип кургану бронзової доби. Могильна яма овальної форми з уступами, розмірами 1,8 × 1,1 м, була орієнтована по лінії північний схід — південний захід. Уступи мали глибину 2,55 м від поверхні кургану, ширина їх 22—26 см. Нижче уступів могильна яма мала форму прямокутника, кути заокруглені, розміри 1,3 × 0,6 м, глибина 3,2 м від поверхні насипу. На стінках ями добре простежувались відбитки землерийного знаряддя, ширина яких 5 см, довжина 20—25 см. Могила була перекрита поперек дерев'яними плахами, шириною 3—4 см, що лежали на уступах.

На долівці виявлено кістяк дорослої людини у скорченій позі на лівому боці, орієнтований головою на південний схід. Права рука похованого зігнута в лікті і пропущена між зігнутими у колінах і підтягнутими до грудей ногами (рис. 1, 1). З обох боків черепа знайдено дві бронзові спіралеподібні підвіски, зігнуті у 1,5 оберта, плаковані тонким золотим листом. Один кінець підвісок загострений, на другому — масивна головка, поверхня якої розділена на три сектори радіально прокресленими лініями (рис. 1, 2). Біля правого плеча похованого стояв ліпний лощений кубок. Вінця його відігнуті назовні, циліндрична шийка переходить у кулястий тулуб з виділеними плечиками; денце невелике, плоске. Висота посудини 14,2 см, діаметр вінця 12 см, тулуба 17,2 см, денця 5,4 см (рис. 1, 3). Поруч з кубком були кістки від жертовної іжі.

* Могильник, розташований поблизу с. Суворівського Одеської області, дослідили М. М. Шмаглій та І. І. Черняков.

Поховання № 5 є впускним у насип кургану ямної культури. Могильна яма мала у нижній частині форму овала та розміри $3 \times 1,9$ м, орієнтована з заходу на схід. Глибина її 5 м від поверхні кургану.

На долівці ями стояла труна, виготовлена з чотирьох дощок товщиною 1—1,5 см, шириною до 25 см. Довжина бокових дощок 195 см,

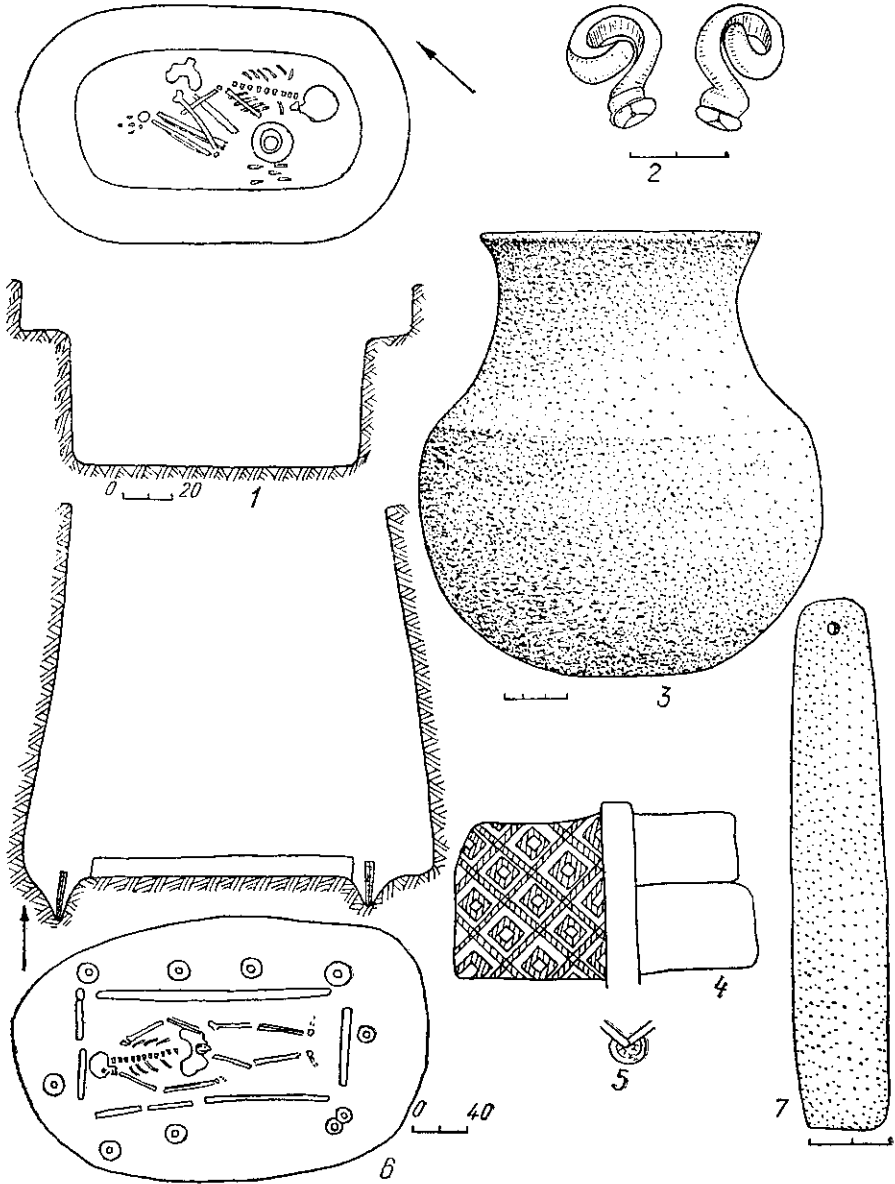

Рис. 1. Поховання та інвентар з курганів поблизу с. Львове та с. Софіївки:

1 — план і розріз поховання № 2 кургану № 14 поблизу с. Львове; 2 — підвіски з поховання № 2 кургану № 14; 3 — посудина з поховання № 2 кургану № 14; 4 — схема орнаменту на гробовищі (поховання № 5, курган № 40) поблизу с. Софіївки; 5 — схема кріплення дощок гробовища (поховання № 5, курган № 40); 6 — план і розріз поховання № 5 кургану № 40 (поблизу с. Софіївки); 7 — точильний брусок з поховання № 5 (курган № 40).

торцевих 85 см. Вони з'єднувались між собою за допомогою забитих по кутах ями кілків, які мали пази (рис. 1, 5). З внутрішнього боку довгої північної дошки було простежено ребро товщиною до 3,4 см, шириною близько 4,6 см. На зовнішньому боці дошки наявні залишки різьбленого геометричного орнаменту у вигляді ряду косих ліній, які пер-

пендикулярно перетинались, утворюючи правильні ромби. У кожний з них послідовно вписано ще два ромби. Чергування опуклих та заглиблених ромбів надає орнаменту рельєфності (рис. 1, 4).

У труні, яка перекрита поздовжніми дошками шириною 10—12 см, на лесовій підсипці, покритій підстилкою з очерету та дерева, лежав кістяк дорослого чоловіка, випростаного на спині, головою на захід. Права рука витягнута вздовж тулуба, ліва зігнута у лікті, кисть її покладена на таз (рис. 1, 6). Виявлено інвентар: невеликий уламок заліза і прямокутний точильний брусок з пісковика. Довжина бруска 13,8 см, ширина 2,7 см, товщина 0,9 см (рис. 1, 7). Біля правої руки небіжчика лежала трубчаста кістка невеликої тварини.

Вздовж стінок труни простежено 11 ямок глибиною до 0,5 м із залишками стовпчиків від каркаса перекриття. Така конструкція краще збереглася у кіммерійському похованні Зольного кургану, де вздовж стінок поховальної ями було виявлено закопані у землю стовпчики висотою 80 см. На них лежало дерев'яне перекриття, споруджене над похованим⁵.

Датування двох описаних пам'яток ґрунтується на їх аналогіях кіммерійським похованням (№ 2, 5) Високої Могили, датованим VIII ст. до н. е. Поховання № 5 Високої Могили близьке до поховання з с. Львове. Їх об'єднують спільні риси ритуалу (скорчені на лівому боці кістяки, їх східна орієнтація) та інвентар (підвіски того ж типу, що й золота підвіска з Високої Могили)⁶.

Поховання поблизу с. Софіївки аналогічне похованню № 2 з Високої Могили. Для них характерна західна орієнтація витягнутих на спині кістяків, наявність прямокутних точильних брусків, дерев'яних трун⁷.

В свою чергу бронзові й кістяні наконечники стріл, знайдені у похованні № 5 Високої Могили, аналогічні наконечникам з впускного поховання Малої Цимбалки, датованого VIII ст. до н. е.⁸ Бронзовий кинджал з Високої Могили подібний до залізного кинджалу з поховання поблизу Єнджі⁹.

Таким чином, обидва розглянуті поховання можна датувати VIII ст. до н. е. і ввести до складу виділеної О. І. Тереножкіним чорногорівської групи доскіфських поховань, дещо ранішої від пам'яток новочеркаського типу¹⁰.

Кубок, знайдений у похованні поблизу с. Львове, є близьким кубкам білозерського етапу зрубної культури (4-му їх типу за О. М. Лесковим¹¹), що підтверджує збереження традицій білозерської кераміки у формах і орнаменталії посудин нового періоду — періоду історичних кіммерійців.

Унікальною є труна з різьбленим орнаментом. До цього часу серед виробів художнього ремесла кіммерійців були відомі знахідки орнаментованих кістяних та бронзових деталей кінської вузди та предметів озброєння¹². Софіївська знахідка знайомить нас з новим видом декоративного мистецтва VIII ст. до н. е. — різьбленням по дереву. Прямих аналогій згаданих орнаментальній композиції на інших речах цього періоду невідомо. Та можна з певністю зазначити про її стилістичну близькість до геометричного мистецтва кіммерійської доби, для якого характерна орнаменталія у вигляді кіл, прямокутників, ромбів, часто вписаних один в один¹³.

Результати досліджень дають можливість зробити такі висновки:

1. Поховальний обряд, характерний для VIII ст. до н. е., був нестійким. Мало місце як витягнуте покладення кістяків, орієнтованих на захід (поховання поблизу с. Софіївки, поховання № 2 з Високої Могили), так і скорчене на лівому боці; орієнтація головою на схід (поховання з с. Львове, № 5 Високої Могили). Однією з рис поховально-

го обряду цього часу було виготовлення дерев'яних трун найпростішої конструкції (поховання біля с. Софіївки, № 2 Високої Могили).

2. Інвентар поховань у районі Каховки, з одного боку, підтверджує вже відзначену характерність ряду речей (прямокутні точильні бруски, кубки білозерського типу) для пам'яток цієї епохи, а з другого — дає підставу виділити нову групу таких знахідок — спіралеподібні підвіски.

Поховання № 2 кургану № 40 поблизу с. Софіївки також впускне. Яма прямокутної форми, орієнтована по лінії захід — схід, мала роз-

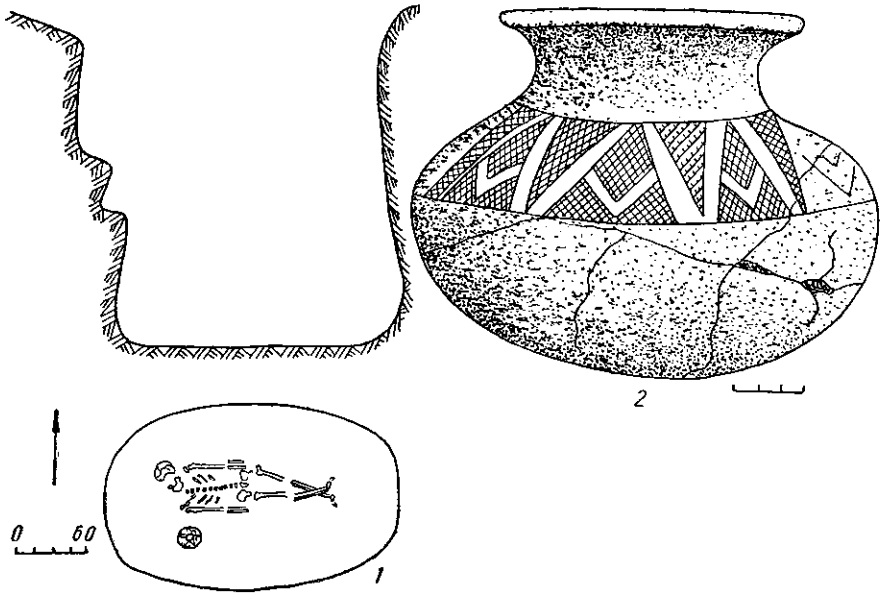

Рис. 2. Поховання № 2 з кургану № 40 поблизу с. Софіївки:

1 — план і розріз поховання; 2 — посудина з поховання.

міри — довжина 2,5 м, ширина 1,7 м, глибина — 2,75 м від поверхні кургану. В її західній частині були споруджені три східці висотою 0,9, 0,3 та 1,2 м, шириною до 20 см. На рівні нижньої сходинки яма була перекрита поперек дерев'яними плахами та очеретом.

На дні лежав кістяк дорослої людини, витягнутий на спині, орієнтований головою на захід. Його гомілкові кістки були перехрещені (рис. 2, 1). Біля правого плеча знайдено великий чернолощений кубок (висота 16,6 см, діаметр вінець 12,3 см, тулуба 21,5 см) з круглим дном і ямкою посередині, кулястим тулубом, високою шийкою та відігнутими назовні вінцями. Кубок прикрашений поясом різьбленого геометричного орнаменту, затертого білою пастою. Він являє собою спрямовані один до одного вершинами, заштриховані трикутники; утворений з них резервний орнамент має вигляд зигзагу (рис. 2, 2). Поруч з посудиною було знайдено хребець вівці.

Над похованням була чотирикутна вимостка з вапняку розміром 4,5×3,6 м. Серед каменів траплялись уламки кісток тварин. Імовірно з цим похованням зв'язаний також кромлех діаметром 13 м з вапняку, що оточував могильну яму.

Знайдений тут кубок за формою і орнаментациєю аналогічний ранньожаботинським кубкам лісостепового дніпровського Правобережжя. Отже, поховання можна датувати першою половиною VII ст. до н. е. і віднести його до групи степових поховань цього періоду, яка характеризується випростаною позою похованих, переважно з західною орієнтацією, а також наявністю у могилах ранньожаботинської кераміки (по-

ховання поблизу сіл Маяки, Південне, Кут та інші¹⁴). Через відсутність інших речей у складі поховального інвентаря етнічна належність цих пам'яток не встановлювалася або вони пов'язувались з ранніми скіфами¹⁵. Проте в останній час є всі підстави ототожнювати ці поховання з пам'ятками безпосереднього доскіфського населення Півдня України. Нещодавно В. А. Іллінська показала хронологічний збіг ранньожаботинського етапу правобережного Лісостепу з останнім етапом новочеркаського ступеня доскіфського періоду, закінчення якого, на думку О. І. Тереножкина, припадає на 650 р. н. е.¹⁶

Поховання з ранньожаботинською керамікою степової частини Північного Причорномор'я, що відповідають за часом ранньожаботинським пам'яткам лісостепового Правобережжя і датуються першою половиною VII ст. до н. е., таким чином, належать ще до предскіфського періоду. Тому не можна пов'язувати цю групу поховань з ранніми скіфами.

Розглянуті тут нові матеріали розширюють уявлення про дуже важливий для розуміння скіфської історії період — VIII — першої половини VII ст. до н. е.

¹ *Кривцова-Гракова О. А.* Степные Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы.— МИА, 1955, № 46; *Яценко И. В.* Скифия VII—V вв. до н. э. М., 1959.

² *Тереножкин А. И.* Памятники предскифского периода на Украине.— КСИИМК, 1952, вып. 11; *Иссен А. А.* К вопросу о памятниках VIII—VII вв. до н. э. на юге Европейской части СССР. М., 1953.

³ *Тереножкин А. И.* К истории изучения предскифского периода.— Скифские древности. К., 1973.

⁴ *Бидзиля В. И., Яковенко Э. В.* Киммерийские погребения Высокой Могилы.— СА, 1974, № 1.

⁵ *Щепинский А. А.* Погребение начала железного века у Симферополя.— В СИА АН УССР, 1962, вып. 12, с. 57—58, рис. 1.

⁶ *Бидзиля В. И., Яковенко Э. В.* Киммерийские погребения Высокой Могилы..., с. 151—154.

⁷ Там же, с. 148—151.

⁸ *Бидзиля В. И., Яковенко Э. В.* Киммерийские погребения Высокой Могилы..., рис. 9; ОАК за 1868 р., с. XVI; *Мелюкова А. И.* Вооружение скифов.— САИ, Д 1-4. М., 1964, с. 10—11, табл. I. В., 1—3; *Тереножкин А. И.* Основы хронологии предскифского периода.— СА, 1965, № 1.

⁹ *Попов Р.* Могильники гробовые при с. Епджа.— ИБАИ, 1932, № 6.

¹⁰ *Тереножкин А. И.* Черногорская и новочеркасская ступени киммерийской культуры.— Новейшие открытия советских археологов (тезисы докладов конференции). К., 1975.

¹¹ *Лесков А. М.* Предскифский период в степях Северного Причерноморья.— ПСА, М., 1971, с. 82.

¹² *Тереножкин А. И.* Позднекиммерийский орнамент.— Тезисы докладов III Всесоюзной конференции по вопросам скифо-сарматской археологии. М., 1972, с. 7, 8.

¹³ *Тереножкин А. И.* Позднекиммерийский орнамент.

¹⁴ *Черняков И. Т.* Новые находки эпохи бронзы и раннего железа на Одессчине.— Археологические исследования на Украине в 1963 г. К., 1971, с. 138, рис. 3. *Березовец Д. Т.* Розкопки курганного могильника эпохи бронзы та скіфського часу в с. Кут.— АП УРСР, 1960, т. 9, с. 58, рис. 15.

¹⁵ *Яценко И. В.* Скифия VII—V вв. до н. э., с. 38, 41.

¹⁶ *Ильинская В. А.* Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. К., 1975, с. 71—72; *Тереножкин А. И.* Черногорская и новочеркасская ступени..., с. 4.

в. ю. МУРЗИН

Погребения VIII — начала VII вв. до н. э. на Херсонщине

Резюме

В сообщении рассматриваются три новых погребения VIII—начала VII вв. до н. э., обнаруженные у г. Каховки. Два из них (у сел Львово и Софиевки) датируются VIII в. до н. э. и относятся к черногорской группе предскифских памятников. Третье погребение (у с. Софиевки) датируется первой половиной VII в. до н. э. и может быть включено в группу степных погребений с раннежаботинской керамикой, которые следует связывать с новочеркаским этапом предскифского периода.